

סקירות ספרים – מערכת אסיף

אבוא ביתך

הרב אחיה בן פזי

"תנו לי את לבכם ואוליך אתכם בדרך חדשה, אשר הלכו בה אבותינו... ואף על פי כן היא דרך חדשה"

"המחדש העליון איננו מחדש, כי אם מעתיק, מביא אורות חדשים חיים ממקום עליון מקורי, אל המקום שעוד לא היו שם... ובהתגלות הגדולה האישית נוצרה האזן הנאמנה, הלב השומע..."

בהסכמות שהיו נותנים גדולי תורה לספרים חדשים שהובאו לפניהם היתה רווחת המחמאה "קנן חדש מלא ישן", הרומזת לצמד איכויות שמתכנסות למקום אחד – המשכיות ומקוריות. אין זה סוד, כי קל יותר למצוא ספרים שעניינם חידוש שאין לו בית אב ויסוד לסמוך עליו, ולחילופין סיכום של שיטות קיימות שעליו ניתן לקרוא את מטבע הלשון של המלבי"ם "כפל העניין במילים שונות". לכן, כאשר יוצא לאור ספר חדש שיש בו מצד אחד מחויבות עמוקה לשרשרת הדורות ומצד שני התייחסות מקורית ואמיצה לסוגיות עכשוויות, יש לברך עליו בפה מלא.

הספר 'אבוא ביתך' שמשתייך לספרות השו"ת, ואמור להוות כרך ראשון בסדרה, עוסק בסוגיות של זוגיות ומשפחה מנקודת מבט עיונית-הלכתית ומתאפיין בפריסה רחבה של קשת המקורות העוסקים בכל נושא יחד עם חתירה לזיהוי היסודות העמוקים שעומדים בתשתיתו ומיצויים לכלל פסיקה מעשית. את הספר חיברו במשותף הרב דוד סתיו, רבה של העיר שהם ויו"ר ארגון רבני צהר, ובנו הרב אברהם, המלמד תורה בגוש עציון וחוקר בתחום מחשבת ישראל באקדמיה, והוא יצא לאור לאחרונה בהוצאת מגיד בשיתוף עם צהר.

כבר במבט מבחוץ ניתן לעמוד במשהו על אופיו של החיבור, כאשר השם 'אבוא ביתך' וראשיתה של כותרת המשנה 'שאלות ותשובות' משקפים השתייכות למעגל ספרי השו"ת, ואילו הנאי החיצוני של הכריכה וגם השימוש במילים 'זוגיות ומשפחה' באחריתה של הכותרת מספרים על הפנייה אל הקהל המודרני ולא רק אל מדפי הספריות התורניות של בתי המדרש.

עצם הרעיון של כתיבת ספרות הלכתית בלבוש של שפה עכשווית ושל התייחסות תורנית מעמיקה לסוגיות בוערות של חברה ומשפחה בימינו מצריך דיון רחב, ועם

זאת כמסגרת זו אבקש לעמוד בעיקר על מאפיינים חשובים של הספר שלפנינו ולמקם אותו במרחב הספרות הקיימת בבית המדרש בכלל ובעולם התורה הציוני-דתי בפרט.

על דרך הפסיקה

בהקדמה לאורות הקודש מתאר הרב הנזיר כיצד פנה בשאלה אל רבו, הרב קוק, בשאלה: "רבנו, קדושה יש כאן אצלו... האם יש גם תורת הרב, תוכן לימודי מסוים, מה, שיטה? - והתשובה: "כן, ודאי".

קווי המתאר של שיטת הפסיקה בספר מתוארים כבר בהקדמה של הרב אברהם, השנייה מתוך צמד ההקדמות של המחברים:

שלוש תכונות בולטות מאפיינות את פסיקתו של אבי מורי: ...מחויבות עמוקה לשרשרת הדורות שבה עברה ההלכה בעם ישראל... שכל ישר... רגישות לעולמו הנפשי של השואל.

ובאמת, המחויבות למסורת הפסיקה ניכרת בכל סוגיה הנדונה בספר - למן השאלות המקומיות על רב שדילג על מסירת טבעת הקידושין תחת החופה וכהן שביקש להינשא לגרושה ועד לשאלות הנוגעות למדיניות ציבורית כגון תכנון המשפחה, הסכמי קדם נישואין ושאלת ההשתתפות בחתונה המנוגדת להלכה - נפרסת יריעת המקורות מן הפוסקים שבתורה אל הפוסקים האחרונים ושאלות שנשאלו בעל פה ובכתב. הדיון בכל נושא נערך כמשא ומתן הלכתי על פי מיטב כללי הדיון ואפילו מטבעות הלשון הרווחים בספרות השו"ת. גם הפסיקה עצמה, כמו הדיון שמעמיד את יסודותיה, היא בהתאם לכללי הפסיקה תוך הערכה מדודה של שורת הדין מול חומרה והידור, בירור תוקף הדין - דאורייתא או דרבנן, ומשקלן של נסיבות מיוחדות כגון הפסד או צער.

מאידך, השאלות עצמן צומחות מתוך השטח של המעורבות בחיי החברה הישראלית בת-זמננו, וכפי שמובטח בהקדמה גם הפסיקה רגישה לעולמם של השואלים ומוענק בה מקום נכבד לשיקולים כגון רגשותיהם של הורים שאינם יהודים המעוניינים ללוות את ילדיהם לחופה, או רצונה של אישה שבעלה יענוד טבעת נישואין.

חשיבותו של ההקשר החברתי בדיון ההלכתי

בהקשר הזה ראוי לציין כי כמו בספרו ההלכתי הקודם של הרב דוד סתיו 'בין הזמנים' המוקדש לנושאי תרבות, בילוי ופנאי גם בחיבור החדש יש מענה לשאלות שעומן מתמודד ציבור ציוני-דתי דווקא. כלומר, מדובר בשאלות שמתעוררות ברובן מן הממשק שבין המחויבות לעולמה של ההלכה ובין המעורבות הקיומית בחברה

הכללית - על תרבותה והרגליה. ניתן לעמוד על הבדלים מסוימים בין הכתיבה בספר הקודם, שנגעה גם בכירור רוחני-מחשבתי ובין החיבור הנוכחי שמתמקד יותר בהשתלשלות ההלכה בנושאים הנדונים, אך מכל מקום רב הדומה על השונה, ובעיקר ניכרים בשניהם הפריסה הרחבה ביותר של המקורות, וכן המענה הניתן לשאלות המעשיות של החיים בעולם המודרני דרך היסודות התורניים והבירור ההלכתי המקובלים. מעניין לשים לב כי לצורך ההתמודדות עם נדונים חדשים נשענות הפסיקות של המחברים לא רק על הבבלי והירושלמי, או על הרמב"ם ונושאי כליו, אלא לעתים גם על פסוקי התורה ועל מדרשי אגדה (ואפילו זוהר).

במידה מסוימת ניתן לומר כי את אשר עשו הרב ישראלי והרב וולדינברג בכירורים הנוגעים להלכות תורה ומדינה, כאשר ניגשו להשלמת החסר במקורות ההלכתיים הקונבנציונליים באמצעות הסתמכות על מדרשים ופרשנות פסוקים מקורית, עושים המחברים בכירורים הנוגעים להלכות תורה וחברה חילונית בת-זמננו.

מאפיין חשוב נוסף של הפסיקה בספר הוא ההתחשבות המוצהרת בשינויים תרבותיים ואחרים ומתן מקום להשפעתם על עיצובה של ההלכה. במבוא החשוב שפותח את הספר וכותרתו 'דיני משפחה במציאות המודרנית' כותב הרב דוד סתיו כך:

בתחומים אלו דיני התורה קשורים בטבורם למציאות החיים ונובעים מתוכה... לאור זאת מסתבר כי שינויים מציאותיים עשויים להשפיע באופן עמוק על שורשי הדינים.

ובהתאם, ניתן לראות כיצד דפוסים חברתיים המקובלים בימינו נלקחים בחשבון ומשפיעים על הפסיקה בספר בין בשאלות של שימוש באמצעי מניעה כדי לאפשר סיום לימודים אקדמיים או לביסוס הקשר הזוגי או להתיר נישואין לבן זוג המגיע ממשפחה חילונית (מה יאמרו הרבנים על נישואין לבן זוג שהוא בעצמו אדם ערכי אך אינו שומר מצוות? ומדוע נשמטה שאלה בוערת זו מן הנושאים בהם עוסק הספר?). את הרעיון של השפעתם של שינויים מציאותיים על ההלכה מבססים המחברים במבוא דרך פסיקות הראשונים והאחרונים בסוגיות כמעמד האישה וגיל הנישואין. כדאי לשים לב כי למרות הביסוס האמור מהווה הפסיקה בספר חידוש שמרחיב את העיקרון הזה אל מעבר לסוגיות שנעוצות מלכתחילה בהקשר היסטורי וחברתי גם לתחומן של סוגיות שמקובל לראותן כמושתתות על קביעות תורניות שאינן תלויות בזמן ובהקשר ולפיכך גם בלתי משתנות. במילים אחרות, נדמה כי בעוד שהשפעה של שינויים בנוהג החברתי המקובל על דין ענידת טבעת לגבר בימינו עשויה לזכות להסכמה רחבה יחסית, ההתחשבות בהשפעות כאלה על שאלת השתתפות בחתונה המנוגדת להלכה או על תכנון המשפחה צפויים להיחשב כחידוש דרמטי.

פסיקה ציונית דתית

בבואנו למקם את הספר במרחב של הפסיקה הציונית-דתית ראוי היה לייחד את הדיבור תחילה על עצם קיומו של מרחב שכזה. אם לתמצת ולהשתמש בדבריהם של שלושה כותבים שכבר עסקו במאפייניה של פסיקה ציונית-דתית, הרי ש'אבוא ביתך' הוא ספר הלכה ציוני-דתי למהדריין, מכמה היבטים: ראשית, ובהמשך לתיאור הרקע של השאלות, הפסיקה מעורה בתרבות של מעורבות בחברה הכללית ומבקשת לתת מענה למה שנקרא על ידי פרופ' ידידיה שטרן¹ בשם שניות תרבותית ושניות נורמטיבית. חשוב מכך, מה שזיהה שטרן כחוסר בהתייחסות מצד פוסקים ציוניים-דתיים אל התחום של שאלות בצומת התורה והחברה - בניגוד לאלה הלקוחות מצומת התורה והמדינה שזוכות להתייחסות רבה יותר, הוא בדיוק הנושא המרכזי של הדיון והפסיקה בספר שלפנינו.

בנוסף, השילוב המיוחד של הנטיעה בעולמה של הלכה הכוללת מוטת כנפיים רחבה שמאפשרת פסיקה מקלה כאשר הדבר נדרש ביחד עם היכרות עם העולם החילוני והאתגרים שהוא מזמן לאדם הדתי בימינו, שנחשב על ידי הרב רפי פורשטיין² למאפיין מרכזי של רב ציוני-דתי, תואם לגמרי את אופיה של הפסיקה ב'אבוא ביתך'.

לא פחות חשוב משני אלה הוא המשקל המכריע שניתן לחשיבותה של המדינה והציבור בישראל במסגרת השקלול של הערכים בתוך המשא והמתן ההלכתיים, אשר בעיני הרב נריה גוטל³ הכרחיים לפסיקה ציונית-דתית נאמנה, כפי שהנחיל הרב קוק בפסיקותיו בנושא היתר המכירה ובנושאים אחרים.

מן ההיבט הזה חסרות סקירות הרוחב שבספר את ההיבט השיטתי של ההתייחסות לפסיקות ציוניות-דתיות דווקא. בעוד שה'מנחת יצחק' וה'תשובות והנהגות' מונחות על השולחן בכל דיון שבו נקטו עמדה, אין למצוא התייחסות מפורטת ועקבית כזו לפסיקות של הרב דב ליאור או של הרב אליעזר מלמד (אם כי יוצאת מן הכלל העקביות בנוגע לדבריו של הרב יעקב אריאל). אפשר כמובן לתרץ את הקושי בכך שהפסיקה של גדולי הדור מן המגזר החרדי חשובה ומרכזית יותר בבית המדרש, אולם ייתכן שהעדפה מתקנת כלפי פוסקים ציוניים-דתיים מצד בני בית המדרש המשותף להם ראויה ונדרשת כתלמידי חכמים שמפרכסים זה את זה ומקבלים זה מזה באהבה עול מלכות שמים.

1. במוסף 'שבת' של מקור ראשון, ה' באייר תשע"ו.
2. באתר ארגון 'צהר': www.tzohar.org.il/?p=2613.
3. בשלב מוקדם יותר של הדיון מעל גבי דפיו של אותו העיתון במוסף 'שבת' של מקור ראשון, כ"ד באדר א, תשע"ו.

קהל היעד

באופן שאינו מפתיע, במקום שבו טמונה הבשורה הגדולה של הספר שם נעוץ גם האתגר הגדול - קהל היעד שלו. המענה לשאלות שמתעוררות בציבור דתי מודרני מהווה בשורה חשובה ביותר, ואולם דווקא משום כך בולטים פערי השפה בין השאלה לתשובה. בעוד שהשאלות מנוסחות כפי שהן מגיעות מן השטח - בעברית מדוברת, הרי התשובות לובשות צורה של לישנא דרבנן המתאימה למשא ומתן הלכתי-בית-מדרשי. היתרון הוא כמובן ברציפות של שרשרת המסירה ההלכתית, אך החיסרון הוא בבהירות של התשובה למי שאינו מוצא את עצמו בנבכי הדיון ההלכתי ואינו בקי ברזיהם של מושגים תלמודיים.

הסיכומים ההלכתיים שבסופו של כל פרק אמנם נותנים מענה מעשי לשואל, אך הדיונים המעמיקים שמהווים את עיקרו של החיבור אינם מנוסחים באופן שמתאים לקורא ממוצע בן זמננו שאינו בוגר ישיבה. בסופו של דבר אם נשאל את עצמנו מי הנמען של הספר, נצטרך להשיב כי הוא בוודאי אינו פונה אל הקהל החילוני, שאינו רואה עצמו מחויב להלכה, אך הוא מותיר מאחור גם קהל דתי עממי רחב שנבוכך כאשר הוא קורא בלא תיווך מתאים מושגים כגון 'ביאה שלא כדרכה', או ניסוח תלמודי חריף של 'כל היד המרבה לבדוק - תיקצץ'. כתוצאה מכך, מתאים הספר במיוחד לתלמידי חכמים שמעתה יוכלו להיעזר בו בבואם לפסוק בסוגיות החשובות של המשפחה בימינו ולצורכים המבקשים לעיין בהן בדרך לימודם, ולפניהם מוגשים כעל שולחן ערוך מקורות הסוגיה והדיונים שנובעים ממנה.

לסיום, אציין שתי נקודות משמעותיות להשלמת סקירתו של החיבור החשוב שלפנינו.

הנקודה הראשונה נעוצה בכך שמדובר בספר שאלות ותשובות. ניתן לשים לב בנקל כי התשובה מעניקה רוחב יריעה שיש בו מעבר לנדרש בשאלה המתוארת. הסיבה לכך ניתנת כבר בהקדמת הספר, שם נאמר כי כל שאלה בספר נשאלה יותר מפעם אחת וכי המחברים מבקשים לדון בכל שאלה "כחלק מתופעה רחבה". הקוראים והלומדים יוצאים נשכרים מפני שיותר משביקש השואל מצאנו אנו בהיקף הסוגיה וההעמקה בה. ומה לגבי השואל המסוים? יש לשער כי במידה מסוימת משאירה הכתיבה באופן הזה את המאפיינים הייחודיים של כל שואל ושאלתו לשיח ישיר וגלוי בינו לבין הרב הפוסק. כך מתאפשרת קביעת מדיניות פסיקה ציבורית בשאלות בוערות בספרות תורנית, תוך מתן מרחב חשוב לפסיקה המבוססת על היכרות אישית ולמרכיבי הרגישות לשואל ולצרכיו במענה לשאלתו הקונקרטית.

הנקודה השנייה קשורה למה שכינה פרנקל 'אחדות של תוכן וצורה'. מה נאה יותר לכתיבה בנושא משפחה מאשר אב ובנו שכותבים במשותף?

כפי שמצוין בהקדמה, אין זו הפעם הראשונה שספר נכתב תוך שיתוף פעולה בין אב ובנו, ובכל זאת רבים יותר הם הספרים שבהם משלים הבן את שלא הושלם על ידי אביו, ומחמם את הלב ליהנות מן הפירות של שיתוף פעולה חיוני, וכנראה גם סוער, בין אב ובנו, שהם גם רב ותלמידו כפי שמספרת בקצרה ההקדמה לחיבור. מעניינות לא פחות 'דמויות המשנה' במשפחה העומדת ברקע לחיבור הספר, גם אם מקומן מוצנע יותר. שני המחברים מודים לנשותיהם על התמיכה ומדווחים גם שהשיחות הזוגיות היוו מצע ושורש לצמיחתו של הברור ההלכתי שבספר, וגם החיבור כולו מוקדש לזכרה של אם המשפחה הדסה, שתכונותיה הנזכרות בהקדשה מגולמות בפסיקה ששזרת את הספר כולו: תורה ודרך ארץ, יושר ונתינה למשפחה ולחברה. יש לקוות כי יפרו וירבו החיבורים התורניים מבית המדרש הציוני-דתי, ותרבה הדעת, ויתברכו המשפחות, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.

בנין התורה לדורות⁴

הרב הראל דביר

'אחי האהובים, תופשי התורה בעיר הקדש ובארצנו הקדושה כולה! לחיים של יצירה הנני קורא אתכם', כך נפתחת 'הרצאת הרב', בה מפרט הראי"ה קוק את חזון בניין התורה שהוא רואה לנגד עיניו⁵. אולם לאחר פתיחה מפורסמת זו, מגיע המשך פחות מוכר ופחות צפוי: מתברר שהשאיפה לאיחוד בין לימוד הש"ס בעיון ובין הכרעת ההלכה עמדה במרכז חזונו של הראי"ה, לא פחות מהרחבת תחומי הלימוד אל התנ"ך והמחשבה. ולא מדובר על שאיפה שאפיינה את הרב בצעירותו בלבד, כשעוד היה סמוך ונראה לשיבת וולוז'ין, אלא על שאיפה שליוותה אותו לכל אורך חייו, ובפרט בשנותיו האחרונות.

יחד עם תופעת הרוח להעולם של יצירה רוחניות עליונה, הננו קוראים גם כן ליצירה ספרותית מעשית... במקצועות התורה ההלכית [=ההלכתית]⁶... לשוב לתחיה רוחנית עליונה ואיתנה דווקא על ידי הצד המעשי, על ידי הצד של המלאכה שבתורה... במשך הדורות והזמנים הלכה השפעת הפוסקים ונתרחקה אצל רבים מהמקור היסודי, מהתלמודים בעצמם במקורם ומזה באו מְגַעֲרַת וקְטָנוּת בארחות הלימוד וההוראה... הלכו הפלגים הללו - המקור [=התלמודים]

4. לקט מכתבי מרן הראי"ה קוק ותלמידיו על השיבות לימוד ש"ס ופוסקים יחדיו. ליקט: אמתי הכהן קמניצקי. 18+ צו עמודים. בהוצאת חוסן ישועות שעל יד ישיבת הר המור, ירושלים תשע"ד.

5. הרצאת הרב (נספח לאורות התורה), ירושלים תשל"ג, עמ' ט-י.

6. הערות בסוגריים רבועים אינן במקור.

והנהר המתפשט ממנו [=הוראת ההלכה] - והתרחקו זה מזה. עבודה של מלאכה אחת גדולה עומדת לפנינו לתקן את הפירוד הזה.

הראי"ה קורא לתקן את הפירוד, ולבנות מערך שיטתי של קישור מחודש בין התלמודים ובין פסקי ההלכה. 'ועיקר הכל' - הוא כותב - 'הוא להתעלות לעבודה ליצירה ולמעשה, לצור דברים שהתועלת הרוחנית שלהם תהיה מורגשת לנו ולעולם. אז יתחברו כל כחות העובדים יחד, עובדי הקודש ועובדי החול, וזה על זה ישפיע אורו ועוזו קדשו ופארו, ותחל אור גאולה הבאה מתוך תחיה שלמה להופיע על מחנה ישראל בארץ חיים'. ועוד כתב: 'ארבע אמות של הלכה הם היסוד, עיקר כח החיים שהכל עליו נבנה' (אגרות הראי"ה א, כז). וכן: 'לא ראיתי חכם גדול באמת, כי אם מאותם שמשימים עיקר עסקם בתלמוד וראשונים' (שם, ה).

בספר 'בנין התורה לדורות' אסף הרב איתי קמינצקי את כלל התייחסויותיהם הכתובות של הראי"ה וממשיכי דרכו לחזון חיבור התלמוד וההלכה. בהקדמתו לספר מונה הרב קמינצקי לא פחות מחמישה עשר היבטים שונים לחשיבותו של חזון זה: חלקם בשדה הלימוד, חלקם בשדה הוראת ההלכה, חלקם בשדה המחשבה והיצירה, ועוד, ולסיום: 'היסוד לתחיית הקודש'. הספר מחולק לשלושה שערים: בשער הראשון לקט מדברי הראי"ה בכתביו ובאגרותיו (שכמה מהן רואות אור לראשונה בחיבור זה), לצד סיפורים ותיאורים על הנהגותיו של הראי"ה בתחום זה. בשער השני אגרות ומאמרים מתלמידיו המובהקים של הראי"ה: הרצי"ה, הרב יעקב משה חרל"פ והרב יצחק אריאלי. בשער השלישי מאמרים נוספים מאת הרב שלמה גורן, הרב שלמה יוסף זיין, ויבלחט"א הרב צבי ישראל טאו שליט"א. מקורות נוספים הובאו כנספחים לספר.

מן הדברים עולה שהראי"ה ייחס חשיבות רבה מאוד לדרך הלימוד הראויה. שיטתו מגדירה בצורה שונה מהמקובל הן את אופיו וייעודו של לימוד העיון, הן את היקפו של לימוד הבקאות (מברכות ועד עוקצין), הן - ואולי בעיקר - את דמותם של תלמידי החכמים ומורי ההוראה שיצמחו מהלימוד. בשונה מספרי מאספים אחרים, שנועדו להקל על הציבור הרחב להגיע במהירות אל מבוקשו, מפעלו של הראי"ה לא בא להנגיש את המבוקש אלא להגדיר מחדש מהו המבוקש, ולשם כך היה מוכן הראי"ה לכתת את אצבעותיו ולהשקיע את מיטב זמנו בהכנת מהדורה של ש"ס המודפס יחד עם דברי הפוסקים - 'הלכה ברורה'. מפעלו נועד להשפיע על אופי הלימוד, אך לא בדרך של קריאת תיגר על דרכי לימוד אחרות אלא בדרך צנועה, שקטה ואיטית של יצירה ממושכת.

לצד מה שכתב הראי"ה בעניין זה, הוא אף העניק לדבריו ביטוי כאשר עסק בתכנון סדרי הלימוד ב'ישיבה המרכזית העולמית'⁷. לאחרונה התברר כי גם הסיבה לכך שרבי שמעון שקופ לא התמנה לעמוד בראשות ישיבת מרכז הרב, למרות רצונו בכך, קשורה לדרך הלימוד שאליה ייעד הראי"ה את ישיבתו⁸. אולם בפועל, בדומה לשאיפות נוספות⁹, נאלץ הראי"ה לוותר במידה מסוימת גם על שאיפה זו. ככלל, ההיענות לקריאתו של הראי"ה הייתה מוגבלת - בעולם התורה בכלל, והציוני-דתי בפרט. מפעל 'הלכה ברורה ובירור הלכה'¹⁰ אמנם המשיך לפעול עד ימינו ועד בכלל, לצד אנציקלופדיה תלמודית¹¹, אוצר הגאונים¹², ומפעלים נוספים שיש בהם היענות

7. ראה משנת הנזיר, ירושלים תשס"ה, עמ' מח-נ, שם מפורטת תוכנית הלימוד שכתב הרב הנזיר ל'ישיבה המרכזית העולמית במענה לבקשת הראי"ה, ובין היתר נכלל בה לימוד 'הלכה ברורה: עם ביאור הלכה, מיסודו של מרן שליט"א'. התוכנית קיבלה את הסכמתו ותמיכתו של הראי"ה, מלבד הסתייגות קלה המוזכרת שם.
8. זכר טוב, ניו יורק תשס"ח, עמ' קא-קג; ובהרחבה במאמרו של שמריה גרשוני: 'עד אשר אמצא מקום במשכנות לאביר יעקב': רבי שמעון שקופ זצ"ל וכהונת ראש ישיבת 'מרכז הרב' - מסורות ועובדות, המעיין נ, א (תשרי תש"ע) עמ' 79-96.
9. ראה משנת הנזיר שם, ובהרחבה אצל הרב ארי שבט: החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת מרכז הרב, טללי אורות טו (תשס"ט) עמ' 149-174.
10. מפעל שהראי"ה עצמו השקיע בו באופן אישי אינספור שעות עבודה. ראה בנין התורה לדורות, עמ' פד-פו; ותיאור נוסף בספר משמיע ישועה, מרכז שפירא תש"ע, עמ' 70-73.
11. גם היא בהשפעת דברי הראי"ה, וכתיאורו של הרב יהושע הוטנר במאמרו 'הגאון רש"י זווין כפותח תקופה בספרות ההלכה', נספח לאנציקלופדיה תלמודית, שכתב: 'לפני ששים שנה קיבל רעיון זה (בלי השם: אנציקלופדיה) דחיפה רוחנית גדולה, עם תכנית ברורה להרחבתו, על ידי חזונו התורני הגדול של הראי"ה קוק ז"ל, בהגיעו ירושלימה בשנת תר"פ. בקונטרס 'הרצאת-הרב' (ירושלים, תרפ"א) נתפרסמה תכניתו על 'חיים של יצירה רוחנית, יצירת קודש' של חכמי התורה בזמננו, ובייחוד של חכמי א"י. ובתוך זה הרחיב דברים על חיבור 'אוצר גדול שילך על פני כל התורה שבעל פה' הכולל את התלמודים ודברי הראשונים וכו' והשיטות, באור גרדיהן וגבוליהן בדרך פשוטה וישירה וכו' ע"פ סדר א"ב, כגון: אבות מלאכות, אבות נזיקין, אבות הטומאה וכיו"ב, לא בתורת ליקוט פשוט של העתקות, ולא מאסף לדברי האחרונים כמו שדי חמד וכו', כי אם בתור ספר המרצה ומבאר את הענינים על פי מקורותיהם הראשונים על בורים, המפיץ אורה על כללות הענינים וערכיהם; ומפעל זה יכניס 'רוח חיים, שקידה ואהבת-תורה לשמה, ושמחת יצירה בעולם התורני כולו' (שם עמ' טו ואילך). ישנן הוכחות לכך כי תכנית אחרונה זו של הראי"ה קוק שימשה אף היא דחף נוסף להר"מ ברלין להגשמת רעיונו ושאיפתו בהקמת מפעל האנציקלופדיה התלמודית לעניני הלכה, כפי שהוגשמה אחר כך בפועל על ידי מערכת האנציקלופדיה התלמודית'. ראה גם בהקדמת הרב יהושע בן מאיר לספר השלמות והוספות לערכים באנציקלופדיה התלמודית כרכים א-כ מדברי מרן הגאון הראי"ה קוק זיע"א, ירושלים תשע"ז, עמ' 8-9.

לקריאת הראי"ה, אך דומה שחלק ניכר מתנופת חיבור התלמוד וההלכה שביקש הרב לרומם באמצעות מפעל זה עדיין לפנינו. כך אפשר ללמוד מדברים שכתב לאחרונה הרב צפניה דרורי, בהקדמה להוצאה חדשה של אורות התורה עם ביאורו:

מהוצאה זו השמטתי את 'הרצאת הרב' שבה קרא הראי"ה לתלמידי חכמים לחיי יצירה רוחניים, כי חוששני שבימינו יש עודף יצירה המבוססת על איסוף וליקוט בלבד, שאינם עונים על עומק היצירה וכוח החידוש שאותם דרש הרב¹³.

ולסיום - ב'בנין התורה לדורות' נדפסו ההתייחסויות העיקריות לחזון חיבור התלמוד וההלכה המצויות בכתבי הראי"ה ותלמידיו. להשלמת התמונה ישנו מקום לליקוט נרחב יותר של כתביהם, הנהגותיהם וסדרי לימודם של הראי"ה ותלמידיו ותלמידי תלמידיו בעניין זה. כמו כן, יש מקום לפענוח הסיבה לכך שדרך זו עדיין לא התאזרחה ברוב ישיבות הציונות הדתית, למרות המקום המרכזי שהועיד לה הראי"ה. נאחל לרב קמינצקי שחיבורו יעורר את הלבבות ליצירה עמוקה ועשירה של חיבור העיון הישיבתי עם פסיקת ההלכה, 'לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא'.

'פתח לשער'

**על הוצאת סדרת שיערי יושר, עם ביאורים והערות, הרב דניאל מאיר
אסייג (ירושלים תש"ע - תשע"ו)**

הרב ישי אנגלמן

"לפני כשמונים שנה פתח ר' שמעון את שיערי יושר, ושערי אורה בהבנת התורה ומעמקי סתריה... אך תמיד הורגש שצריך פירוש לפירושו ופרט לאלה שעדיין לא נגלו להם תעלומות חכמה וצריכים עזר להיכנס למבוך העמוק של שיערי יושר".
במילים אלו, ביטא יפה הרב אשר וויס (בהסכמתו לספר) את חשיבות פועלו של הרב אסייג, שהוציא לאור מחדש את ספרו הגדול של ר' שמעון שקופ, 'שיערי יושר', במהדרה יפה ומאירת עיניים, בארבעה כרכים (ירושלים תש"ע-תשע"ו).

12. על הקשר של הראי"ה למפעל זה ולעומד בראשו - תלמידו ר' בנימין מנשה לוין זצ"ל, ראה במאמרו של הראי"ה 'אוצר הגאונים', מאמרי הראיה, ירושלים תשד"ס, עמ' 311-316; ובמקורות שקובצו במאמרם של בנימין זלצמן, יהודה מלמד והראל כהן: 'הערות הראי"ה קוק זצ"ל לאוצר הגאונים - אודות הראי"ה קוק זצ"ל ואוצר הגאונים', מאבני המקום ז (תשנ"ג) עמ' 7-12.

13. הקדמת הרב צפניה דרורי לאורות התורה עם פירושו, קרית שמונה תשע"ד, עמ' 9.

המורגלים לפנות לדברי ר' שמעון וללמוד מתורתו יודעים ומכירים את העמל והקושי הכרוכים בכך, קל וחומר אלו שאינם מורגלים בסגנונו. אף ששערי יושר נכתב באופן מסודר ונושאי (חלוקת השערים בכללותה ופרקי כל שער ושער הבנויים קומה על גבי קומה), קשה להתמצא ו'להחזיק ראש' בלימוד הספר: ר' שמעון מרחף כדרכו מסוגיה לסוגיה בכדי לבסס את יסודותיו, והלומד, אף אם יהיה מצוי בנושא המרכזי הנידון לא תמיד מוצא את ידיו ורגליו בסוגיות השונות שבמרחבי הש"ס ובדברי הראשונים והפוסקים, שבכולם דן ר' שמעון בדרכו העמוקה, מעניין לעניין, ולעיתים (לפחות בעיני הקורא) אף שלא מאותו עניין. כל אלו מצטרפים אל הקושי בעצם הבנת הרעיונות העמוקים והמקוריים שבספר, ש"רוב הענינים המתבארים בו הם ענינים הדרושים עיון וגיעה, ולא יתפסו גם בלב מבין בהבטה בעלמא" (דברי ר' שמעון בהקדמתו)^{14,15}.

'שש מעלות לכסא' עשה הרב אסיף במהדורתו, המאפשרות ללומד לבוא אל תורתו של ר' שמעון שקופ:

14. לעמידה על דרך לימודו העיונית של ר' שמעון שקופ, עיינו בספרו של שי עקביא וזנר, 'חשיבה משפטית בשיבות ליטא, עיונים במשנתו של הרב שמעון שקופ', בהוצאת מאגנס, ירושלים תשע"ו. בספר נפרשים מאפייני שיטת הלימוד של ר' שמעון שנחשבה למהפכנית בתקופתו (ודומה שכך גם בדורנו אנו), ונבחנו בו מאפיינים מרכזיים בחשיבתו המשפטית וביחסה לחשיבה המשפטית המערבית. סקירה נוספת על סגנונו הייחודי של ר' שמעון, בהקשר אחר, נעשתה בספרו של הרב שג"ר, 'בתורתו יהגה', מכון כתבי הרב שג"ר, אפרת תשס"ט (עמודים 96-104). וראו עוד דבריו הקצרים של הרב שמואל פליסקין, בתוך ספר היובל לכבודו של ר' שמעון שהוציאו תלמידיו (וילנא תרצ"ו), יצא לאור במכון ספרותי מסורתי 'נצח', בני ברק תשל"ג (עמודים 71-73), ובכלל במאמרים השונים שבספר זה בתוך 'חלק הזכרונות והמאמרים'.

15. לאחרונה יצא לאור הספר 'שערים לשערי יושר', עיונים בשיטתו של הגאון ר"ש שקופ, על ידי הרב ראובן רוז, מוסד הרב קוק, ירושלים תשע"ה. עניינו של הספר לתת מענה לבעיות אלו והדומות להן (כמבואר במבוא לספר), אך בדרך שונה לחלוטין: הספר מהווה מעין קיצור של השערי יושר, תוך הבאת קטעים קצרים (אך מרכזיים) מתוך השערים, ביאורם בשפה השווה לכל נפש, בתוספת מבואות והערות (בסוף הספר קיים מפתח לש"ס). מתוך ספר זה ניתן אמנם לעמוד היסודות המרכזיים של ר' שמעון בשעריו, אך רב המרחק בין עניינו ותרומתו של ספר זה לבין המהדורה בה אנו דנים כאן, המאפשרת ללומד לגשת אל דברי ר' שמעון כפי שהם, להבינם ולהעמיק בהם. הוצאות יפות ומוערות נוספות של הספר יצאו לאחרונה על ידי הרב שלמה יעקבזון, ירושלים תשע"ג (בשני כרכים), והרב יעקב זריהן (כרכים א-ד) ירושלים תשע"ו. עם זאת, המתבונן יבחין במעלות הייחודיות של ההוצאה בה אנו דנים כאן, וכדלהלן.

1. סגנון הספר

המעלה הראשונה קשורה בסגנונו החיצוני. הספר נעים לקריאה וללימוד. הטקסט מוגה כראוי, הכתב בהיר, הפרקים מחולקים באופן מוטעם לפסקאות, וישנה הבלטה בכל תחילת פסקה העוזרת להתמצאות תוך כדי לימוד. הלימוד בספר מאיר עיניים. המחבר הוסיף פיסוק לדברי ר' שמעון, שמעבר לתרומתו להבנת תוכן הדברים במקומות שונים, מאפשר לימוד זורם: גם אם הלומד עוד לא מבין ברגע הראשון את משמעות הדברים מבחינה תוכנית, הוא יכול לקרוא את המשפט ואף את הפסקה כולה באופן סביר, ולנסות להבין את הדברים מתוך המכלול, דבר שכמעט ואינו אפשרי ללא פיסוק סביר.

נוחות הלימוד בספר נובעת מנתון נוסף, שכלל אינו מובן מאליו בספרים מסוג זה. הספר כולו מלווה בהערות מסוגים שונים (ועל כך להלן), והמכירים הוצאות מחודשות בנות זמננו של ספרי אחרונים המלווים בהערות המהדיר, חשים לעיתים כי נתרבה הטפל על העיקר, שכן ההערות תופסות נתח רחב בספר שבו המהדיר מרחיב ומפלפל מדעתו הרחבה. מעבר להיסט ההתמקדות בספר המקורי, הדבר מקשה על לימוד רציף של הספר בשל הצורך התמידי בדפדוף, ואף מקשה על ההתמצאות בספר, שכן לכל עמוד בספר מוקצב מקום של שורות אחדות בלבד. לא כן בספר שלפנינו. ההערות, כמעט תמיד, הינן תמציתיות ונועדו ללוות את הלימוד, וההרחבות הקיימות מדי פעם מודפסות בדרך כלל בסופי פרקים או עניינים. גם כאן הצביון החיצוני יוצר הבחנה ברורה וחדה בין גוף הספר, בו האותיות גדולות ובוולטות, לבין ההערות שהכתב בהן קטן בהרבה, אם כי עדיין קריא וברור.

2. כותרות מלוות

את הספר כולו מלווים שני סוגי כותרות (מלבד מספור השער והפרק המלווה כל עמוד): **כותרת בראש העמוד וכותרת בצד כל פסקה.** הכותרת שבראש כל עמוד מלמדת על הנושא המרכזי בו עוסק ר' שמעון בפסקאות שלפנינו. כותרת זו משתנה כל עמוד או שניים, ובדרך כלל בכל פרק ישנה תחלופה של מספר כותרות. החשיבות בכותרות מסוג זה גדולה: כאמור, דרכו של ר' שמעון היא לעבור מעניין לעניין ומסוגיה לסוגיה, אך לא תמיד ללומד ישנה היכולת והפנאי להחזיק ראש בין העניינים השונים, ולעיתים הוא מעדיף להגדיר את חלק מהנידונים כמי שאינם מגוף העניין, ולהתמקד בדברים המרכזיים מבחינתו. בעזרת הכותרות יכול הלומד לדלג בתוך אותו פרק ממקום למקום, ולכוון את הלימוד באופן המתאים לו. כותרות אלו נמצאות גם בתוכן העניינים המורחב שבתחילת כל שער (עם הפניה לעמוד המדויק בתוך אותו הפרק שבו מתחיל הדיון באותו נושא), כך שהלומד יכול גם לפנות אל תוכן העניינים של השער ולבחור דרכו נושא ספציפי הנידון בפרק מסוים, מבלי

לקרוא את כל הפרק¹⁶. בתוכן העניינים ישנה גם כותרת כללית לכל פרק מפרקי השער.

כותרת מסוג אחר מלווה כמעט כל פסקה בספר (בדרך כלל 2-3 בעמוד) ונמצאת בצידה: הכותרת מסכמת את עיקר החידוש והאמירה של אותה פסקה, כגון "דין סוטה אינו ספק טומאה כלל רק ספק איסור" (א, רלא). כותרות אלו מלוות גם את הערות המחבר (עליהן להלן) כאשר הן נושאות ערך תוכני מוסף. החשיבות בכותרות אלו כפולה: ראשית, הן מחזקות את תרומת הכותרות שבראש העמוד, אך ברזולוציה נמוכה יותר. מעבר לכך, הן עוזרות ללומד להבין את הפסקה, וגם אם לא הצליח לעמוד על כל המהלך על ראיותיו השונות, יוכל להתמקד על ידן ברעיון המרכזי, ואף להמשיך את הלימוד בפרק ללא הבנה מלאה של כל משפט ומשפט. הכותרות המלוות את הערות המחבר מאפשרות ללומד לבחור האם חשוב לו להרחיב ולקרוא את ההערות או שהוא מסתפק בדברי ר' שמעון עצמם.

3. מפתחות

קשה להפריז בחשיבות המפתחות המורחבים שבסוף המהדורה (המפתחות המורחבים נמצאים בסוף הכרך הרביעי), המפנות לכרך ולעמוד המדויק שבכל ארבעת הכרכים, כולל הפניות להערות המחבר. המפתח נעשה לכל המקורות בש"ס על פי סדר המסכתות: הבבלי (כולל הפניות לרש"י ותוספות), המשניות והירושלמי, תוך ציון הביטוי המקורי הנידון, לדוגמא: בכורות יב, א 'אין פודין לא בעגל ולא בחיה'. בנוסף קיים מפתח עצמאי לרמב"ם, שולחן ערוך והשב שמעתתא, שלדבריו מגיב ר' שמעון בספרו פעמים רבות.

מעבר למפתחות הרגילים, קיים מפתח ערכים נרחב ובו כמאתיים ערכים ראשיים, שלכל אחד מהם תתי נושאים שונים. לדוגמא: תחת הערך הראשי 'קם ליה בדרכה מיניה' נמצאות הפניות לדיון בשלושה תחומים: 'שיטת רש"י', 'קלב"מ ברבית' ו'לא שייך בחיוב שעושה אדם על עצמו'. ישנם ערכים עם עשרות תתי נושאים (כגון 'ביטול ברוב', 'קבוע' ו'ספק טומאה') וישנם עם תתי נושא אחד בלבד (כגון 'כתובה' ו'קטפרס').

4. הערות מלוות

כאמור, את הספר מלוות הערות מסוגים שונים. בשניים מהם נדון כאן ובשלישי בהמשך דברינו:

ההערות החשובות ביותר, המלוות כמעט כל פסקה בספר, מביאות בפני הלומד את המקורות עליהם בונה ר' שמעון את דבריו: ש"ס, ראשונים, פוסקים ואחרונים שונים.

16. תוכן עניינים רחב ומועיל נדפס גם במהדורת הועד להוצאת ספרי הגאון ר' שמעון ז"ל, ניו יורק תשי"ט.

בכך מסייעת המהדורה באחד הקשיים הגדולים בלימוד השערי יושר (ואף ספרי אחרונים נוספים), לאלו שאינם בקיאים בעל פה בכל המקורות המדוברים, ואינם פנויים בכל רגע לפתוח את הספרים בפנים ולחפש את המשפט המדובר בדברי התוספות או לתור אחר החקירה השלישית של הפרי מגדים בפתיחה להלכות תערובות. הציטוטים בדרך כלל אינם ארוכים מדי ולא קצרים מדי, וכשיש צורך מתלווה אליהם גם הסבר קצר למה שעלול להיות לא מובן בקריאה פשוטה.

הערות נוספות של המחבר, תמציתיות לרוב (אם כי נדמה שבשער הראשון הינן ארוכות יותר באופן יחסי), מתייחסות להבנת גוף דברי ר' שמעון. במקום בו דבריו אינם בהירים מתווספת לעתים הערה עם משפט או שניים המנסים להבהיר (לדוגמא א, קכ הערה 24), ולעיתים רחוקות יותר ישנן גם הערות ואף השגות על תוכן הדברים: הצעות לקריאה אחרת במקורות, הבאת מקורות אחרים שלא נידונו אצל ר' שמעון (לדוגמא א, קמא, הערה 21) או העמדת גישה אחרת לכל העניין בסברה (לדוגמא א, קכג הערה 38). גם הערות אלו עוזרות בסופו של דבר ללומד לעמוד על יסוד הדברים, ולגשת אל דברי ר' שמעון בצורה ביקורתית יותר.

בהערות השונות נמצאות גם הפניות פנימיות רבות, מפרקים לפרקים ומהערות להערות. גם הפניות אלו עוזרות ללומד להתמצא, לבחון שוב ושוב את הדברים ולהשוותם למה שלמד עד כה, ואף לשים לב ליחס בין המקומות שונים בדברי ר' שמעון.

5. הערות מורחבות

בסוג שלישי של הערות, השאיר המחבר מקום לעצמו להתגדר בו. במקומות שונים מציע המחבר גישה כללית אחרת לנושא הנידון מזו שמציע ר' שמעון, ובדרך כלל מתייחס לשיטת הרמב"ם בסוגיה או בהבנת המושג ההלכתי. בהערות אלו, הממוקמות בסופי עניינים או פרקים ותופסות (לרוב) בין חצי עמוד לשלושה, סוקר המחבר בדרך כלל מספר מקורות (שלעיתים רבים מהם לא נידונו בשערי יושר עצמו) ומציע בהם גישה מחדשת: לא תירוץ של קושיות מזדמנות, אלא הגדרה אחרת של המושג. גם כאן הדבר יכול לשמש לבחינה ביקורתית יותר של דברי ר' שמעון עצמו, אך כמוכך גם ללמוד מהחידושים היפים והמקוריים לכשעצמם. בנוסף, הרוצה להרחיב ולהעמיק בנושא (ואינו מתמקד רק בלימוד השערי יושר) יוכל למצוא על ידן מקורות חשובים, שלעיתים אינם מוכרים וידועים. כאמור לעיל, הלומד שאינו רוצה 'להסתבך' יתר על המידה יוכל בנקל להתעלם לחלוטין מהערות מסוג זה (הניכרות למרחוק) מבלי להפסיד את המעלה שבשני סוגי הערות הקודמים, ואף זה משבחי המהדורה.

6. מבוא השער

מעלה אחרונה, לא הכרחית אך יפה, היא מבואו של המחבר לכל שער מהשערים. המבוא (שאורכו 1-3 עמודים) מסכם את 'עיקרי שיטת רבינו' בשער הנידון, תוך כדי הפניות למיקום המדויק בו מתבררים היסודות העיקריים של השער על ראיותיהם. על

ידו יכול הלומד לקבל לפני תחילת הלימוד רושם כללי לגבי תפיסתו העקרונית של ר' שמעון בנושא, וגם לאחר לימוד השער ימצא טעם ורעננות בקריאתו בצורה ביקורתית, לשם בחינת העקרונות ולסיכומם. תועלת גדולה יכול להפיק מהמבוא גם מי שלא לומד על הסדר את השער ורק רוצה להתוודע לעיקרי שיטתו של השערי יושר (כמובן בקווים כלליים ביותר), ומתוכו יוכל 'לקפוץ' אל היסודות העיקריים של השער ולדלות את המתאים והנצרך לעניינו.

בסופו של כל מבוא מוסיף המחבר גם את עיקרי שיטתו שלו, שהתבארו בהערות המורחבות במקומות השונים בגוף השער.

אכן, כדברי המחבר ב'פתח דבר', "ישמחו הלומדים ויגילו המעיינים בהוצאתו לאור מחדש של הספר הנפלא 'שערי ישר'", ששעריו נפתחו לנו מחדש לאורה של הוצאה יפה זו.

על הדבש ועל העוקץ

סיפורים נפלאים

הרב אחיה בן פזי

"ובכן למחרת הלך וזעזע את מיטת המלך, עד שנעור המלך, ופנה תיכף המלך למספר שיספר לו מעשה. והמספר עצמו ישן. ולקח הוא את תפקיד המספר וסיפר את סיפורו למלך..."

"אין ספק שהמלך של רבי נחמן אוהב הומור, ההומור שמנצח את המעשיות והחוקים..."

מי מסוגל לטוות כך עלילות של סיפורים מן הקורים הדקיקים שבין שינה לערות, בין שפיות לשיגעון, ובין אמת לדמיון - אם לא רבי נחמן מברסלב. ומי מסוגל להצביע על נטפי החיים מלאי החן האנושי הנלכדים במארג המופלא הזה - אם לא הרב בני קלמןזון.

בספר שלפנינו מובאים סיפורים קצרים שסיפר רבי נחמן, אשר מתאפיינים כולם בתובנות עמוקות הנמסרות בחדות מיוחדת. התמציתיות של הסיפור הקצר, שכפי שכתבה שולמית הר-אבן, נותנת יותר וכולאת אותו בפחות, מפגישה אותנו בכל אחד מהסיפורים עם דמויות שהולכות על הקצה ובוחנות את הגבולות - מבפנים ומבחוץ - ובאמצעותן נוגעת בקצוות של הקיום שלנו וקוראת אותנו להתבונן, לבחון ולהתעורר. מחובש ספסלי בית המדרש שמזלו בגניבה, דרך מלך ויועציו שבוחרים לקפוץ במודע אל מצולות השיגעון, ועד לרב שמתלבש בבגדי כמורה - כל ההפכים האלו מתאחדים אצל רבי נחמן לסיפורים נפלאים, וביחד הם כמו מכניסים אותנו

לתוך חדר מראות, שבין כתליו משתקפים החיים האנושיים, על מלוא המשמעות והאושר שהם מקפלים בתוכם, כמו גם על צרות האופקים, הסופיות והגיחוך שניכרים בהם לא פחות.

הסיפורים החדשים-ישנים של רבי נחמן ברובם אינם מוכרים מפני שלא נכתבו על ידי תלמידו הגדול והמסור, רבי נתן שטרנהרץ מנמירוב, ובספר שיצא לאחרונה בהוצאת גילוי מבית ישיבת עתניאל, הם מבוארים בידיו הנאמנות של ראש הישיבה, שכבר עסק בעבר בניחוח ספרותי והיסטורי של אגדות החורבן בספרו הקודם 'על מה אבדה הארץ'. כמעשהו בראשון כך בספר הנוכחי הביאורים הספרותיים מעמיקים, והפריסה של ההקשרים ההיסטוריים מפיתה חיים חדשים בדמויות שלקוחות בחלקן מן העיירה היהודית של מזרח אירופה, ובחלקן שאובות כמעט במוצהר מתוך סיפורי עמים אחרים, שעליהם אמר רבי נחמן "שאינם מספרים אותם כסדר" ולפיכך הם עוברים אצלו תיקון.

את כל אחד מן הסיפורים עוטפת סקירה מוקפדת של הגרסאות והנוסח, שמבוססת על ספרו של פרופ' צבי מרק, גיסו של המחבר, והם מוגשים בנעימות ביחד עם פירושים מקוריים של הרב בני לסיפורים. הפירושים נעוצים מצד אחד במרחב ובזמן של הימים ההם, ימי החסידות ומאבקה בהשכלה במזרח אירופה, ומצד שני נוגעים ומרעידים את הלבבות גם בזמן הזה, של ניו אייג' ופוסט. בפירוש הסיפורים ניתן מרחב של אפשרויות פרשנות שמעניק פתח להמשך חשיבה של הקורא עצמו על הסיפור, אך לא בלי להתוות גם אמירה בעלת משמעות של המחבר עצמו. בחירה נכונה נעשתה בעבודת העריכה כאשר מצד אחד עומד כל סיפור ופירושו בפני עצמו, ומצד שני קיימת בפירוש גם רציפות בין הסיפורים, כך שעבור המעיין בספר מתחילתו ועד סופו מתפתח מהלך שלם ועקבי.

ראויה לציון מיוחד הכתיבה אשר מצליחה להעביר את הקורא חוויה שמזכירה כניסה לשיעור בחסידות של הרב בני. מתחת לשולחן מתגלגלות פנינים מרהיבות בגווניהן: השוואה ספרותית בין 'המשל מהתבואה' הברסלבי לבין אגדת עם הודית ועיבוד של ג'ובראן כדי להפיק אמונה עמוקה דווקא מרוחות סוערות של רלטביזם; ניתוח קולע של הביקורת על התלות בצדיק במסורת החסידיה הפשיסחאית והעצמת ערכו של דיבוק החברים במונקאטש כדי להנכיח את המרכזיות של הצדיק אצל רבי נחמן; ציטוט של מקלוהן בדבר "המדיום הוא המסר" כדי להביע התנגדות עמוקה להשמעת יצירותיו של ואגנר מחד ולהסביר את הקשר בין ההקשבה למנגן כשר ובין התבואה מאידך. ומעל לכל הידע הרחב והרלוונטי של המחבר, מצליחה הכתיבה בספר לשמר גם את מאור הפנים ואת החיוך והמתקנות שבה נאמרים על ידו הדברים.

התוצאה היא חוויית קריאה שיש בה מפגש כן ותובעני עם תורותיו של רבי נחמן כפי שהן משתקפות בסיפורים ומתווכות דרך מקבילות נוספות, ולא פחות מכך עם דמותו

של המחבר עצמו שחושף באומץ גם טפח מחוויותיו האישיות ולבטיו כמחנך וכרב: "המפורסם מוגבל לכך שכבר אינו יכול לעשות משהו בשם עצמו, הכול נעשה תחת ה"טייטל" שהוא מקבל מהקהל... "ראש ישיבה" זה המסלול הבטוח לקבור כל עבודת 'לשמה'..."; ובהקשר אחר - "החסידים שלו אכן לומדים אצלו ומצליחים להתבטל ולהתנקות מגשמיות בעקבות המפגש איתו... אולם ברגע שהם עוזבים אותו הם חוזרים לחומריות שלהם..."

מיהם הנמענים של הספר? בראש ובראשונה, ודאי שתלמידיו ומכריו של הרב קלמנון מן הישיבה, מן המסעות לפולין וממקומות נוספים ישמעו בין פרקי הספר את ניגונו המיוחד, ויוכלו ליהנות מן הספר כהמשך חי של הלימוד בבית המדרש. מלבדם ימצאו בספר עניין גם אוהבי החסידות באשר הם, ובפרט תלמידי רבי נחמן, שלמדו כבר את סיפורי המעשיות שסופרו על ידי רבי נתן, וגם בספר הנוכחי מניחים מפעם לפעם שהם כבר מוכרים לקורא על בוריים. אולם, האמת היא שהוא מומלץ לכל אוהבי הספר וחובבי הספרות, ולא פחות מכך - לכל מי שרואה את עצמו כחלק מן הסיפור היהודי הוותיק והמתחדש.

לפני סיום ראוי לייחד את הדיבור לעריכה המהוקצעת, הכוללת שמירה על השטף ושימוש נאות בהפניות להרחבות בשולי העמודים ובנספחים. יש מקום להרהר על ההכרעה להשתמש בכלים המחקרניים בתחום בירורי הנוסח של הסיפורים אך לרוב לא בניתוחי התוכן הספרותיים של אותם הסיפורים שכבר נותחו בעבר בכמות אקדמיות ואחרות. ייתכן שהכרעה כזו מבקשת להשאיר את החוכמה החיצונית בעזרה ולשמור את הדיון הבית-מדרשי כהיכל פנימי נקי מהשפעות זרות, אם כי מבין שורותיו של הספר מנשבת רוח שדווקא מאפשרת לקלוט את הטוב שמגיע מן החוץ.

מכל מקום, כפי שמוצהר בהקדמת הספר, לכל אורכו מובעת עמדה מורכבת של תביעה לעבודת ה' מלאת חיוניות, אשר איננה קופאת על שמריה ומקבלת את אמיתות האתמול כמובנות מאליהן, ובה בעת דרישה להקפדה על המסגרת ההלכתית. מפרק לפרק מתברר עד כמה קשה הניסיון לעבודה לשמה במציאות שבה התדמית, הסטטוס והפרסום מלווים את האדם על כל צעד ושעל. בכל סוגיה מראה המחבר כיצד רבי נחמן - בניגוד להוגים אחרים בין גדולי החסידות לפניו ולאחריו - אינו מבטיח הנחות. אדרבה, הבהירות והוודאות אינם נחלתם של בני העולם הזה.

ובכל זאת, מצליח הספר לשדר אופטימיות ואהבת חיים, ולמצוא את נקודות האור ולהעמידן במוקד, גם כאשר אלה אינן התוצאה המיידית של המציאות המתוארת בסיפור. הספר מוקדש לזכרו של הרב מיכי מרק, גיסו של המחבר ומנהל הישיבה בעתניאל, שנרצח בפיגוע טרור בשנה שעברה. ההקדשה מנכיחה אולי יותר מכל את סופיות החיים במובנה הכואב ביותר, וגם לעומתה בולטת בעוצמתה האמונה של הרב בני בטוב ובגילוי החיים במובן הנצחי - "מיכי ירד וטבל במקווה של מים טהורים לקראת שבת קודש, ובנוסעו למצוות כיבוד אם עלה וטבל במקווה של אש..."